

ПОРІВНЯЛЬНЕ УЗУСОЗНАВСТВО

У статті пропонується новий напрямок досліджень – порівняльне узусознавство, який має теоретичне значення для подальшого розвитку порівняльних досліджень мов та практичну цінність для викладання іноземних мов, перекладознавства і практики перекладу.

Ключові слова: узус, порівняльне узусознавство, перекладознавство, переклад, навчання іноземним мовам.

У цій статті йдеться про таку важливу характеристику мовлення, як узус, тобто загальноприйняте вживання мовного елемента або мовленнєвого акту на відміну від його оказіонального вживання [1, 532]. Нам уже доводилося раніше зазначати [2, с. 16], що з усіх аспектів перекладу найважливішим є мовний аспект, тому що саме завдяки мові передається вся інформація, яка міститься в оригіналі. Без мови, зрозуміло, не було б і самого перекладу. Оскільки у перекладі перекладач має справу із двома мовами, важливим видається усвідомлене знання ним усіх особливостей цільової мови у порівнянні з вихідною мовою, релевантне саме для перекладу, а також те, що ще залишаються недостатньо дослідженими деякі суттєві особливості формування та функціонування англійських мовленнєвих актів у порівнянні з українськими мовленнєвими актами, що мають безпосередній стосунок до процесу перекладу.

Після остаточного спростування твердження видавців А. Сеше та Ш. Баллі “Курсу загальної лінгвістики” Ф. де Сосюра, приписаного ними останньому, про те, що “єдиним та істинним об’єктом лінгвістики є мова, розглянута в самій собі для себе” [3], про несистемність мовлення та неможливість його наукового дослідження, перед мовознавцями та перекладознавцями відкрилося насправді широкі горизонти встановлення нових фактів та закономірностей мовлення і порівняння мовлення різними мовами.

Дослідники зазначають, що між узусом та актом мовлення існує відношення взаємозалежності: мовна норма детермінує, тобто передбачає, узус та мовлення, але не навпаки (див. [4]). З усіх цих взаємопов’язаних понять (мовна норма, узус та акт мовлення) найважливішим є узус, оскільки він впливає як на мовну норму, так і на акт мовлення [5]. Йдеться перш за все про так званий груповий узус, тобто звичайне вживання мовних елементів та мовленнєвих актів людьми у мовлення. Груповий узус також відомий під іншими назвами – мовленнєві традиції, традиції мовлення та мовленнєва практика. Півстоліття тому вивченню узусу мовознавці приділяли значну увагу, проте, сьогодні традиції його дослідження, можна стверджувати, незаслужено занепали. Про недостатню увагу сучасних мовознавців та перекладознавців може, зокрема, свідчити той факт, що в українському та російському сегментах Інтернету взагалі відсутні згадки термінів “узусознавство” та “узусоведение” відповідно.

Наразі збільшення інтересу до дослідження узусу слід пов'язувати із докладним порівняльним аналізом узусів двох та більше мов. Порівняльне узусознавство становить функціональний підхід до порівняльних досліджень мовлення двома мовами (наразі вже існує розуміння того, що потрібно суттєво оновити у комунікативно-функціональному напрямку зміст порівняльних мовознавчих дисциплін у планах навчання та навчальних програмах для майбутніх перекладачів).

Чому ж дослідження узусу певної мови та порівняльне дослідження узусів заслуговує на суттєву увагу дослідників у галузях дослідження та викладання іноземної мови і перекладу? Перш за все, воно дасть можливість встановити, на яких ділянках мовлення двома мовами є відмінним (наприклад, де мовлення однією мовою є лаконічнішим за мовлення іншою мовою), виявити відмінні традиції мовлення (так звані узусні правила). Це має велике теоретичне значення для розвитку мовленнєзнавства, адже лише у порівнянні можна встановити особливості мовлення тією чи іншою мовою. Порівняльне узусознавство тісно пов'язане із дослідженням мовленнєвої інтерференції, які безперечно багато виграють від порівняльного дослідження мовлення. Порівняльне узусознавство дасть важливий матеріал, який можна використати у навчанні правильному мовленню іноземною мовою та правильному перекладацькому узусу. Наразі англomовними вченими розробляються корпусні підходи до вивчення узусу, а англomовні методисти використовують ці напрацювання для підготовки підручників з англійської мови як іноземної. Це надзвичайно важливо, оскільки, не перебуваючи у мовному просторі, особа не може автоматично чи то механічно запам'ятовувати та відтворювати узусні моделі. Тож чимала кількість майбутніх українських філологів та перекладачів приречена на неправильне розуміння, наприклад англійського узусу та на неправильність його інтерпретації рідною мовою. Безперечно, порівняльне узусознавство допоможе не лише перекладачам-практикам поліпшити якість перекладу, а й підготувати молодих спеціалістів із якісно вищим рівнем розуміння іноземної мови та узусу обох мов.

Порівняльне узусознавство – це галузь порівняльного мовознавства, предметом дослідження якої є виявлення особливостей та подібностей узусів двох або більше мов з метою встановлення відповідних сфер подібностей та розбіжностей у нормах мовлення. Наразі порівняльне узусознавство перебуває у зародковому стані. Потреба у порівняльному узусознавстві зумовлена тим, що багато у чому порівняння мовлення двома мовами ще не здійснено, мало виявлено розбіжностей у мовленні двома мовами.

Предметом порівняльного узусознавства є розбіжності та подібності пропозицій мовленнєвих актів двох мов (лексика, фразеологія, словосполучення та граматики), розбіжності у вживанні мовленнєвих актах різних типів та видів, слів, словосполучень, фраз та граматичних елементів. До завдань порівняльного узусознавства входить також виявлення розбіжностей між перекладацьким узусом (тобто, мовленням перекладача) твору мовою перекладу та оригінальним авторським узусом твору, написаного цією ж мовою. Іншими словами, потрібно дослідити, наскільки мова перекладів є відмінною від мови першотворів, написаних однією й тою самою мовою. Поряд із мовними правилами, які визначають правильність мовних елементів, існують узусні правила, які регулюють правила вживання мовних елементів у мовленні.

На сьогодні поки що узусні правила чи то традиції мовлення залишаються переважно не сформульованими. Тому одним із завдань порівняльного узусознавства є встановлення таких правил мовлення кожною мовою та порівняння їх, адже їх виявлення видається легшим, коли порівнюються мовлення двома або більше мовами.

Об'єктами порівняльного узусознавства є пропозиції мовленнєвих актів та самі мовленнєві акти у цілому. За основу порівняння береться мовленнєвий акт в одній мові та порівнюється із відповідними мовленнєвими актами в іншій мові (інших мовах). У цьому плані порівняльне узусознавство відмінне від порівняльного мовознавства тим, що об'єктами дослідження у першому виступають мовленнєві одиниці та їх фрагменти, тоді як об'єктами дослідження у другому є мовні елементи (слова, словосполучення, фразеологізми тощо), що включені у систему мови. Разом із тим, порівняльне узусознавство, як і порівняльне мовознавство, може бути і синхронічним, і діахронічним. Одними з основних матеріалів досліджень у порівняльному узусознавстві є тексти оригіналів та їх переклади іншою мовою. Методом порівняльного узусознавства є порівняльний аналіз вживання різних мовних елементів та мовленнєвих актів двома мовами та їх пропозицій. Одним із шляхів порівняльного дослідження особливостей узусу в українській та англійській мовах є виявлення міжмовної асиметрії, що свідчить про різницю мовних елементів (слів, словосполучень та речень) і мовленнєвих актів.

Наприклад, корисним для встановлення особливостей узусу є аналіз прагматичних ідіом – слів та словосполучень, прив'язаних до певної ситуації спілкування. На особливу увагу у порівняльному узусознавстві заслуговують розбіжності у вживанні мовних елементів та мовленнєвих актів у мовленні, адже саме вони є потенційним джерелом інтерференції у спілкуванні іноземною мовою та перекладі. Важливим аспектом порівняльного дослідження узусів є виявлення розбіжностей та подібностей у вживанні синонімів та їх сполучуваності у різних мовах.

Можна зазначити такі можливі сфери дослідження у порівняльному узусознавстві. У першу чергу слід зазначити подібності та розбіжності членів речень у двох мовах. Наприклад, порівняння підметів українських та англійських речень засвідчує, що за обсягом вони доволі різняться: як правило, англійські групи підмета рідко бувають обсягом більше шести слів, тоді як в українському мовленні групи підметів речень практично не мають обмежень на їх обсяг. Для забезпечення такої компактності групи підмета англійського речення в англійській мові є принаймні сім способів розвантаження великої групи підмета, зокрема: 1) використання формальних підметів *it* та *there/here* (у конструкціях *there is/are* та *here is/are*) – в українській мові взагалі відсутні формальні підмети, 2) вживання розщепленого підмета, коли великий підмет оригіналу членується за певними правилами на дві частини у перекладі, 3) заміна великого підмета на підметове підрядне речення, 4) використання персоніфікації підмета та метафоризації присудка та 5) застосування неемфатичної інверсії, коли в англійському реченні підмет виноситься у кінець речення, наприклад:

В Ізраїлі спостерігається великий інтерес до цієї кримінальної історії, пов'язаної із стародавніми рукописами, що оцінюються у 300 млн. американських доларів. – *There is great interest in Israel over this criminal story which concerns ancient manuscripts estimated at \$300 million.*

Почала формуватися ситуація, внаслідок якої постало питання утворення теорії міжнародних відносин того ж порядку, як і єдина теорія біології. – *A situation had begun to develop that put the question of a single theory of international relations in about the same class with that of a single theory of biology.*

Особливо вражає у Великобританії, як і у багатьох інших країнах, та кількість політиків, які походять з родин політиків. – *What is striking in Britain, as in many other countries, is the number of politicians who come from political families.*

Тут зустрічається велике різноманіття тварин і птахів. – *Here one (we) can observe a great variety of animals and birds.*

У цьому році відбулося багато важливих подій. – *This year has seen many important events.*

У кінці кожної глави наводиться вибірка сучасних та корисних книг і статей. – *At the end of each chapter will be found a selection of books and articles which are up to date and useful.*

Можна сформулювати таке правило узусу підмета для англійського та українського мовлення: в англійському мовленні група підмета тяжіє до якомога меншої кількості слів, а підмет у препозиції до присудка переважно міститиме комплемент, таким чином ад'юнкти опиняються у постпозиції до присудка, тоді як в українському мовленні група підмету за обсягом може бути більше шести повнозначних слів аж до 10-15 повнозначних слів та навіть більше. Це, власне, у плані прагматики обгрунтовується, зокрема, асиметрією тематично-рематичних відношень в узусах різних мов.

Аналіз узусів в англійському мовленні дозволив сформулювати й узусне правило наведення форми множини іменників в англійському реченні, відповідники яких звичайно вживаються в українському мовленні в однині: *Свобода* слова, організацій та демонстрацій у Великобританії тримаються більше на традиції і політичній культурі, ніж на законі. – *British freedoms of speech, organization, and demonstration are supported more by tradition and the political culture than by law.*

У англомовному узусі мовець послуговуватиметься власною мовною інтенцією використання таких одиниць, а саме, за розуміння таких абстрактних іменників як конкретних їх проявів, зазвичай у зв'язці з позесивною модифікацією, мовець використає такий іменник у множині, із атрибутами вживання конкретних іменників, а за розуміння таких слів як абстракцій із родовим відношенням до інших абстракцій у постпозиції, переважним чином такий іменник буде використовуватись як абстрактний із усіма йому належними граматичними атрибутами (невживання артикля, використання у однині тощо). У цьому прикладі в англійському реченні *freedoms* вжито у множині через те, що присутня сукупна множина означень *of speech, organization, and demonstration*, а слово *freedoms* має означення *British*, й відтак отримує конкретне значення та можливість його використання як конкретного іменника.

Розбіжності у вживанні дієслівних форм стану у двох мовах також досить помітні: особові англійські речення із пасивною формою дієслова відповідають безособовим українським реченням з активною формою дієслова: *They were given what they wished for.* – *Їм дали те, чого вони бажали;* *She should do as she was told.* – Їй потрібно вчинити так, як їй сказали; *Iraqi and Afghan translators deserve visas they*

were promised. – Іракські та афганські перекладачі заслуговують на візи, які їм обіцяли; He is paid a lot of money to coach a football team. – Йому як визначному тренеру футбольної команди платять купу грошей; She was offered work as a technician. – Її запропонували роботу технічного спеціаліста.

Цікавим аспектом порівняльних досліджень узусів мов є визначення тих ділянок мовлення двома, у яких спостерігаються лаконізм висловлювань та їх декомпресія. Наступні приклади демонструють певний лаконізм англійського мовлення порівняно з українським мовленням: *Investment-wise, what can a person do with \$5000? – Що може людина зробити в інвестиційному плані, маючи п'ять тисяч доларів?*; *Theorywise, could one arrow hit a target twice? – Якщо розмірковувати теоретично, то чи може одна стріла влучити двічі в одну ціль?*; *How to grow potted plants? – Як вирощувати рослини у горщиках?*; *What is the impact of union-sponsored boycotts on the stock prices of these firms? – Яким є вплив бойкотів, що влаштовуються профспілками, на біржову ціну цих фірм?*

Можна припустити, що така асиметрія узусів зумовлена розбіжностями у словотворі обох мов, а, власне, певної 'гнучкості' англійського та певної консервативності українського.

Компресія спостерігається в англійському мовленні й у разі заміни складнопідрядного українського речення на просте англійське речення, ускладнене суб'єктно-інфінітивним зворотом: *Вважається, що цей інстинкт є основою тривалої залежності від матері. – This instinct is considered to be the basis for a long-lasting dependence on the mother.*

Можна говорити й про більший лаконізм англійського висловлювання у тому випадку, коли українському реченню відповідає англійський дієприслівниковий зворот: *Він народився у Львові і почав займатися плаванням ще у дитинстві. – Born in Lviv, he began swimming as early as a child.*

Тут можна припустити наступне – англійський узус тяжіє до більшої когезії тексту, а власне, не роз'єднувати окремі діє на дві дієслівні групи, а об'єднати їх за допомогою партиципальною конструкцією, відтак дві дії є пов'язаними і зачасти (проте не у цьому випадку) мають причинно-наслідковий зв'язок, що як виявляється більш релевантно англійському узусу ніж українському.

Наявність в англійському висловлюванні дієприкметникового звороту, слова або словосполучення замість українського підрядного речення свідчить також про більший лаконізм англійського мовлення: *Українська політика на західному напрямку ставатиме все більш натоцентричною, що об'єктивно сприяє розширенню блока на схід. – Ukrainian foreign policy will be increasingly NATO-centric, facilitating, in objective terms, the eastward expansion of NATO; Поки її мати відсутня, за неї відповідаю я. – In the absence of her mother I am responsible for her; Внаслідок цього у кінцевому рахунку виникне криза енергопостачання, що весь час буде поглиблюватися. – This will eventually create ever-deepening crises of energy supply; Всі вони самі скінчили погано, а в країнах своїх призвели до краху культури, економіки, у кінцевому рахунку – до розпаду держави. – All of them came to a bad end themselves, leading their countries to a collapse of culture and the economy and in the end to disintegration.*

Вживання слова в англійському реченні замість українського словосполучення також демонструє більший лаконізм англійського висловлювання: *У рамках зустрічі президентів підписано спільну заяву.. – The Presidents signed a joint statement; Ці ягоди будуть придатні для продажу тільки через два тижні. – The berries will not be vendible for another two weeks.*

Особливо помітна більша компресійність англійського висловлювання у випадку вживання в українському реченні абстрактних віддієслівних іменників на *-ення/-ання* та *-аття/-яття*, прямі відповідники яких, як правило, в англійському мовленні не вживаються: Найкращим шляхом є швидке *проведення* радикальних реформ. – *The best way is quick radical reforms; Ось чому на наступній сесії Комісії ООН з прав людини США будуть домагатися прийняття резолюції* по Китаю. – *That is why the U.S. will seek a resolution on China at the upcoming session of the United Nations Human Rights Commission.*

Відтак можна припустити, що в англійському узусі іменники *reforms* та *resolution* певною мірою сприймаються як віддієслівні і відтак мовець намагається позбавитися надлишкової інформації, тоді як в українському узусі такі іменники не викликають асоціації з дієсловами і тому потребують подальшого уточнення значення за допомогою таких віддієслівних іменників.

Хоча вважається, що в англійських реченнях вживання підмета обов'язкове, все ж зустрічаються випадки, коли в англійському реченні підмет може бути відсутній тоді, коли в українському реченні він наявний: Проте чи ви бачите, що думку більшості потрібно враховувати, як *це* видно у вашою власному випадку? – *But do you see that the opinion of the majority must be regarded, as is evident in your own case?* Тут підмет англійського речення є імпліцитний, тоді як в українському реченні підмет експліцитний.

Компресія англійського речення порівняно з українським реченням може відбуватися завдяки характерним для англійської мови дієслів із післялогами: *Допоможіть мені вибратися звідси! – Help me out of here!* Через існування в англійській мові так званого абсолютного генетиву англійські речення можуть бути лаконічнішими: Потім я побачив ще одну постать. То була *постать Таї*. – *Then I saw another figure. It was Taya's.* Наявність в англійській мові каузативних дієслів також може робити англійські речення коротшими за українські: *I can't have you faint in the street. – Я не можу допустити, аби ти знепритомніла на вулиці.*

Це стосується й наявності в англійській мові так званих адвербіальних дієслів, які роблять англійські речення більш компресованими: Лімузин *уповільнив хід і тихо зупинився*. – *A limousine drifted silently to a stop.*

Слід, проте, зазначити, що на деяких ділянках українське мовлення може бути лаконічнішим за англійське мовлення: Побачимося пізніше! – *I will see you later in the day!*; Це гарна пісня. – *This is a good song to sing;* Вона майже не могла повірити, що таке таки трапилося. – *She could hardly believe it has happened like it had; Працюючи, стоматолог продовжував розмовляти. – The dentist continued to talk as he worked.*

Існує ще велика кількість випадків, коли узуси української та англійської мов є відмінні, і вони заслуговують на подальше дослідження. Формування порівняльного

узусознавства потребує значних зусиль з боку як мовознавців, так і перекладознавців, а також викладачів іноземних мов і перекладу. На нашу думку, воно є перспективним напрямком досліджень у мовознавстві, перекладознавстві та методиці викладання іноземних мов і перекладу. Одним із завдань у цій науковій галузі може бути й опрацювання теоретичних засад та створення так званих узуальних перекладних словників, де б наводилися мовою перекладу узуальні та оказіональні відповідники елементів вихідної мови. Включення то таких словників оказіональних відповідників дасть можливість майбутнім перекладачам ознайомитися із індивідуальними перекладацькими рішеннями та можливостями нестандартних підходів до перекладу мовних елементів та мовленнєвих актів. Втім, останнє завдання – це справа відносно віддаленого майбутнього, яка постане на часі після створення більш-менш цільного напрямку порівняльного узусознавства у цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685с. – ISBN 5-852760-31-2.
2. Карабан В.І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову: навч. посібник / Карабан В.І., Мейс Дж. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 606 с. – ISBN 966-7890-51-1.
3. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики // Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. — М.,: Едиториал УРСС 256 с. — (Лингвистическое наследие XX века). — ISBN 5-354-00556-6. (обл.)
4. Хакимова Е. М. Понятие «языковая норма» в системе фундаментальных лингвистических категорий // Электронный ресурс. Точка доступа: <http://www.lib.csu.ru/vch/091/128.pdf>
5. Карабан В.І. Важливість навчання узусу рідної та іноземної мов у підготовці перекладачів та філологів іноземних мов // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 2 (44). – Київ, 2013. – С. 24-30.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2014 р.

Karaban V.I., Doctor of Philol.Sci., Professor **Karaban A. V.**, Cand.Phil.Sci.,

COMPARATIVE LANGUAGE USAGE STUDIES

The article highlights some major points of a new direction in comparative studies – comparative customary language usage studies which is of both theoretical significance for furthering comparative linguistics and practical value for teaching foreign languages, training translators and the practice of translation.

Keywords: language use, comparative language use studies, translation studies, translation. foreign language teaching.

Карабан В. И., д. филол. н., проф., **Карабан А. В.**, к. филол. н.,

СРАВНИТЕЛЬНОЕ УЗУСОВЕДЕНИЕ

В статье обосновывается новое направление в сравнительном языкознании – сравнительное узусоведение, которое имеет теоретическое значение для дальнейших сравнительных исследований в языкознании и практическую ценность для преподавания иностранных языков, подготовки переводчиков и практики перевода.

Ключевые слова: *использование языка, узусоведение, переводоведение, перевод, преподавание иностранных языков.*

УДК 811.161.1'342:801.661Ю.Кузнецов

Киреева Т. М., магистрант,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ЗВУКО-ЦВЕТОВОЙ СИМВОЛИЗМ В ПОЭМЕ ЮРИЯ КУЗНЕЦОВА «ПУТЬ ХРИСТА»

Статья посвящена исследованию звуко-символизма в поэме Юрия Кузнецова «Путь Христа». Определено преобладание двух гласных [о], [і], соответствующие золотистому и голубому цвету. Установлено соотношение звуко-цветовой символики и сакральной семантики, заложенное в первоначальном названии поэмы «Золотое и синее».

Ключевые слова: *звуко-символизм, звуко-цветовой символизм, синестезия, звуковые единицы.*

*Неодолимому влечению подвластны,
Блуждают отзвуки, сливаясь в унисон,
Великий, словно свет, глубокий, словно сон,
Так запах, цвет и звук между собой согласны.*

Шарль Бодлер «Соответствия»

Интерес к проблеме звуко-символизма возвращается в связи с появлением работ в области психо- и нейролингвистики, которые изучают синестезию, в частности цвето-графемную синестезию (grapheme-colour synesthesia) как самый распространенный тип «соощущений». Например, исследования Рамачандрана – современного индийского невролога – под названием «Синестезия – ключ к загадкам восприятия, мышления и языка» [Ramachandran 2001, 3-34]. Изучается звуко-символизм в рекламных текстах и шире в масс-медийном дискурсе [Федорова 2008].

Под звуко-символизмом в лингвистике понимается наличие произвольной связи между звучанием и значением слова [Левицкий 2009, 5]. К этому понятию